

הספרות במשנת הרב קוק

אלעד נבו

הקדמה

רוחות של מהפכה נשבו בעולם במחצית הראשונה של המאה הקודמת. חידושים מדעיים, כמו תורת היחסות של איינשטיין ותורת הנפש של פרויד, עיצבו מחדש את יחסו של האדם לעצמו, לחברה ולעולם. התנועה הקומוניסטית שהתפתחה מהגותו של מרקס הפעימה רוח משיחית בחלק ניכר מרחבי העולם, מדינות קמו ומדינות נפלו, צארים נרצחו, מלחמות פרצו והאדם חיפש ויצר משמעות בכל פינה רעננה.

בתוך כל זה הלכה והתגבשה לה המהפכה הרדיקלית ביותר ואף המוצלחת ביותר מזה שלושת אלפים שנים – תנועת הציונות אשר הובילה להקמת מדינת ישראל.

כל מהפכה – מדעית, אמונית או חברתית, צריכה מקום לצמוח ממנו. באותה התקופה הספרות הייתה הקרקע הפורייה לצמיחת הרעיונות והתנועות. אות הפתיחה לקומוניזם היה ספר בשם "הקפיטל" שכתב קרל מרקס. הגותו הפילוסופית של פרידריך ניטשה, ויש אומרים אף של עמנואל קאנט, היו הבסיס לתנועה הנציונאל-סוציאליסטית. החיפוש אחר משמעות החיים ופירוקם התבטא בתנועות אומנותיות וספרותיות חדשות דוגמת הדאדא והסוריאליזם שסחפו את העולם האינטלקטואלי של אירופה. "זרם התודעה" קנה לו מקום של כבוד ביצירות הספרות המודרנית, זרם אשר מטרתו לתאר את מעמקי נפש האדם ומתאר רצף מחשבות סובייקטיביות.

גם עם ישראל אשר שאף לחזור לארצו עשה זאת תוך הישענות על תנועה ספרותית ענפה. חידוש השפה העברית עמד בלב הפעילות הציונית וקבוצה גדולה של סופרים עבריים הלכה והתפתחה. תחילה בארצות הגולה, בעיקר במזרח אירופה, אך בהמשך גם בארץ ישראל, בעיקר ביפו ובתל אביב.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל היה ער להתפתחות הרוחנית הזאת. כמי שהגותו התורנית הייתה מוקדשת לתחיית עם ישראל בארצו ולמהלכים הרוחניים שהוא עובר,

תפס מושג הספרות מקום נכבד ביצירתו.¹ בספר המתאר את מסכת חייו של הרב - "מלאכים כבני אדם" - שכתב שמחה רו מוקדש פרק ארוך לפגישותיו של הרב עם סופרים ואנשי רוח. מתוארים שם זיכרונותיהם מלאי ההערצה של חיים נחמן ביאליק, ש"י עגנון, יוסף חיים ברנר, אורי צבי גרינברג ועוד.

במאמר זה ננסה להאיר קצת מדעתו האדירה של הרב על מושג הספרות. תחילה נתבונן במספר נקודות מפתח ביצירת הרב בהן הוא בוחר להבליט את הספרות ככוח משמעותי הפועל בעולם. לאחר מכן נבחן קצת את כתיבתו של הרב עצמו וננסה לעמוד על המאפיינים שלה. בהמשך נראה את דבריו של הרב על הכתיבה העיונית מחד והספרותית מאידך. לסיום נציג כמה מהדרכותיו המעשיות של הרב בנוגע לכתיבה הספרותית.

חשיבותה של הספרות

בספרו הראשון שפרסם הרב בארץ ישראל, "עקבי הצאן", התפרסם מאמר "הדור", אשר מטרתו לבאר לאנשי היישוב הישן שחיו בארץ את מהותם הפנימית של אנשי העלייה השנייה שהתיישבו ביפו (אותם סופרים ומשוררים המצוטטים בספר "מלאכים כבני אדם"). מטרתו העיקרית של החיבור היא להציג את הדור כדור של גאולה, אך לצד זה מופיעה גם ביקורת כלפיו. הרב טוען כי הספרות היא הסיבה לכך שהגיעו לקולקולים אלה ("אדר היקר", עמ' קי):

נרחם על אלה האמללים בנינו ואחינו הטובעים בים זועף של צרות רוחניות, שהן קשות יותר מכל חלי ומדוה. נושיט להם דברים טובים, דברים נחומים, מלאים שכל מפיקים שקט ואומץ, ע"י אותו הכח עצמו שטלטל אותי לתוך מצבו הנרעש וההרוס. כי מה הוא הכח הפועל את כל השינויים הנמרצים בקרבו, שבגללם אנחנו כל-כך סובלים אם לא הספרות? וכיון שהספרות פועלת עליו כל-כך הרבה, מובן שרק בכח המחשבי שבקרבה היא פועלת.

ניתן לראות את המקום המשמעותי שמעניק הרב קוק לספרות בסיומן של שתי יצירות חשובות של הרב. הן "מאמר התחיה" והן הספר "אורות התשובה" עוסקים בסופם בספרות ובתפקידה.

1 על פי בדיקת "מחשב נתונים" מופיעה המילה ספרות בכתבי הרב קרוב לשלוש מאות ושמנים פעמים, וב"שמונה קבצים" ששים ושתים פעמים. כפי שמעיר הרב משה צוריאל במאמרו "על ספרות, ועל מעלת הכתיבה - משנתו של מאור הדור, הראי"ה קוק", בתוך: אתר האנטרנט "ישיבה": <http://www.yeshiva.org.il/midrash/4587>

ב"מאמר התחיה" אשר נכתב בשנת תרס"ו (1906) ופותח את הספר "מאמרי הראי"ה" סוקר הרב את הפסיכיקה היהודית לאורך הדורות והשפעתה על הפסיכיקה העולמית. הוא סוקר נקודות מפתח בהיסטוריה היהודית, מימי בית ראשון, דרך הנצרות ומחוללה וכלה בתנועות החסידות והמתנגדים. הרב מתאר איך מתפתחת האומה היהודית וצדדיה הרוחניים שהולכים וגוברים, עד שבפסקת הסיום הוא כותב (עמ' 9):

היצירה הספרותית כשתלכש ברוח האומה השבה לתחיה תמצא לה אוצרות חדשים אשר לא פללה לראות, להעסיק את טובי הנפש שבכל העולם כלו בחזיון חדש של פסיכולוגיה א-להית הזורמת, בעצם תמותה, באומה זו אשר החלה מחדש להתערות על אדמת מטעה, העתידה להחיות ברוח אל-הים אשר בקרבה את רוח העמים כלם, אשר נלאו כבר מעמל החיים הגסים הרודים בלי חמלה. "כי עוד חזון למועד יִפְּחַ לְקֶץ וְלֹא יִכְנָב אִם יִתְמַהֵמָה חֶכְה לֹו כִּי בֹא יִבֵּא לֹא יֵאָחֵר" (חבקוק ב, ג). "הִנֵּה עֹפְלָה לֹא יִשְׁרָה נִפְשֹו בֹו וְצַדִּיק בְּאִמּוֹנָתוֹ יִחִיָּה" (שם, ד).

מפליא לראות כמה חשובה הספרות בעיני הרב. בתום מהלך ארוך של בחינת הרוח היהודית הוא בוחר לתאר דווקא מציאות שבה הספרות טיטה, והיא זו שתעסיק את טובי הנפשות שבכל העולם. הספרות היא הכלי להפצת אור רוח הנשמה היהודית.

כך גם בספרו המפורסם של הרב, "אורות התשובה", שם בפרק השבעה עשר והאחרון, לאחר סקירה המקיפה את מושג התשובה לפני ולפנים, מנקז הרב את כל התנועות הנפשיות הענקיות והעדינות של מהלך התשובה אל הספרות (יז, ה):

רגשי התשובה בכל הוד יפעתם, בכל דכדוכי-נפשם היותר עמוקים, מוכרחים להגלות בספרות, למען ילמד דור התחיה את התשובה בעומק נפש, בתכונה חיה ורעננה, ושב ורפא לו. וקום יקום לנו משורר התשובה, שהוא יהיה משורר החיים, משורר התחיה, משוררה של הנשמה הלאומית ההולכת להגאל.

נדמה כי תקומת "משורר התשובה" היא צעד הכרחי להמשך הגאולה. המשורר יכול בקרבנו הן את התשובה הפרטית והן זו הכללית ויגיש אותה בדרך חיה אל העם ההולך ונגאל (שם, ו):

אנחנו חייבים להתאזר בגבורת נשמה, בכחה של שירת התשובה. כל היגון שלה מוכרח להתהפך אצלנו לשירה רעננה, המחיה ומעודדת, המנחמת

ומרפאה. ואז תהיה לנו התשובה עם כל הגיונותיה חטיבה נעימה ומתוקה, שנהגה בה תמיד ועל פיה נסדר את כל מצעדי חיינו, לטובתנו הפרטית והכללית, בעולם הזה ובעולם הבא ולגאולת הפרט ולגאולת הכלל כולו, לתחית האומה ולשיבת שבותה כימי עולם וכשנים קדמוניות.

אם כן, ראינו שהרב מציג את הספרות כמנוע הרוחני המשמעותי של הדור, וניתן לשער כי זו הסיבה שבגללה הוא בוחר לסיים שני כתבים נרחבים ומשמעותיים דווקא בהתייחסות לספרות.

כתיבתו של הרב

ראינו שהרב מתאר ב"אורות התשובה" את קימתו של משורר התשובה. ניתן לטעון, ולדעתי במידה רבה של צדק, שהרב קוק עצמו הוא הוא משורר התשובה. הרב אמנם כתב שירים, אך עובדת היותו משורר התשובה היא עמוקה יותר. כתיבתו של הרב כולה אומרת שירה. מחשבותיו והגיונותיו יצאו מנביעה טבעית אדירה של מילים בוקות. כל הגותו הייתה התרוננות תורה שופעת וזורמת.²

כמות הדפים שכתב הרב ביום הייתה עצומה, יש אומרים שכתב כשבעה עשר דפים ביום. כתיבתו הקיפה כמעט כל תחום הגותי - ספרי מוסר, הלכה, שו"ת, אגרות, פירושי אגדות, דרשות, הגות עצמאית ואף כתיבה יומנית רבה. נציג קצת כמה מהכתבים האישיים של הרב בהם הוא מתייחס לכתיבתו ולמה שהניע אותו לכתוב ("חדריו", עמ' סג, מהד' אדר תשס"ח):

הגיונותיי הנם מני-ים רחבים, בשפה פרוזית להביעם בל-אוכלה. שלא בטובתי הנני מכרח להיות משורר, אבל משורר חופשי. לא אוכל להיות קשור לנחשתים של המשקל והחרוז. הנני בורח מהפרוזה הפשוטה מפני הכבד שיש בה...

² הרב עוזי קלכהיים זצ"ל הזהיר מהתייחסות חיצונית בלבד לכתביו של הרב ("אדרת אמנה", עמ' 61): "אין אלו דברי רגש ושירה, כמו שנוטים אותם המציצים לרגעים בכתבי הראי"ה, ללא התבוננות. אותיות שיצאו מקולמוסו, נכתבו על גבי הנייר מתוך שטף רב עוצמה של נפש עשירה, מלאה וגדושה מכל אוצרות הרוח שבישראל, ממקורותיה הראשוניים עד לפלגי הרוח האחרונים לכל גוניהם. זרמי הרוח השונים הותכו כאן למסכת אחת רבת ממדים ועתירת צורות. אם נרצה להאזין לדבריו, לרדת לסוף דעתו, עלינו לפרק מסכת מורכבת זו לגורמיה השונים - כדי שנהיה מסוגלים לרדת לעומק הווייתה".

אנחנו רואים שהרב מעיד על עצמו שהנו משורר, ואחד חופשי שלא כבול למשקל ולחרוזים. הוא מבדיל בין כתיבה פרוזית לבין כתיבה שירית. כתיבה פרוזית הינה לרוב כתיבה של ספרות תיאורית ארוכה, בעלת פרטים רבים ושונים, המספרת סיפור. הרב כותב כי הוא מוכרח לכתוב כמשורר, כלומר לתת לאיזו נביעה פנימית לצאת החוצה. שירתו לא יכולה להיכבל לכללים ספרותיים למיניהם, אלא היא חייבת לפרוץ מתוכו כפי שהיא. כאמור, שירתו היא הגותו. כתביו האמוניים-מחשבתיים כולם שירה אחת גדולה.

במקור אחר ניתן לראות שעל אף רצונו לכתבה חופשית, משוחררת מכבלים, בכל זאת יש משהו שכובל את כתיבתו ("שמונה קבצים" ג, פסקה רלו):

הנני צריך לשחרר את ספרותי מכבליה. מפני מה איני יכול לכתוב את עומק רעיונותי בדרך ישרה, בלא סיבוך, בלא הרכבה יתרה, כי אם דברים כמשמעם, להגלימם כפי סדר יצירתם? זהו סוד מסותר. נעו מעגלותיה של אורח החיים, וטלטל הקב"ה שביליה של תורה. מניעות גדולות עומדות נגד כל התגלות רוחנית עליונה שלא תופיע בכל הרחבתה. אין העולם כדאי לאורה יתירה. אבל אנו חייבים ללחום עם המניעות. עומק החסד ינצח את הכל, ערפלי המחשכים יסורו, ינוסו הצללים, וכבוד ה' ואורו יופיעו.

נראה כי מה שכובל את ידי הרב היא העובדה שתורתו קשורה בסתרי תורה. הוא רוצה לכתוב בחופשיות, אך מניעות ההתגלות הרוחנית העליונה עוצרות אותו. תורתו של הרב רוויה בתורת הנסתר – בין באופן גלוי ובין אם נסתר. לכן לא ניתנה לו האפשרות לכתוב בחופשיות, הוא חייב להתחשב בתכנים העמוקים בהם הוא עוסק. הוא היה רוצה להעלות דברים על הכתב כפי שהם, אך מורכבותם מצריכה ממנו גם כתיבה מורכבת. ואכן ידוע סגנונו של הרב במשפטיו הארוכים והמורכבים.

ובכל זאת, למרות הכבלים המונעים מהגותו להתגלות כפי שהיא, אנחנו רואים בפסקה אחרת (שם, פסקה רנט) שהרב סובר שתשוקתו לנסתר נועדה דווקא ליצור ספרות רזית!

לא לחינם נטע בי, א-לֹוה כל הנפשות, את התשוקה התדירית לכל נסתר, לכל נאצל ונשגב. ולא לחינם הביאני לארץ ישראל. ולא לחינם יצר בי רוח אומץ וטוהר פנימי, אע"פ שהנני מוקף חולשות וכשלונות לאין מספר, הרבה מאד, יותר מכל ההמון וכל בני תורה הרגילים, ואולי גם יותר מכל בני המעלה, עדיני הרוח והמרגישים רחשי נשמה. כל אלו נטעו בקרבי כדי להשתמש בהם להאיר לעולם, ליצור ספרות מלאה אור רזי תורה, פופולרית

ושוה לכל נפש, מלאה שירה וגבורה, חמושה בשכל טוב ובביקורת נאמנה, להרים קרן לעם ה' ולתשועת עולם אשר החלה לזרוח לו בארץ ישראל.

אם כן אנו רואים שכתבתו של הרב מורכבת מכמה שכבות ורבדים. מטרתו היא ליצור הגות רזית שתהיה נגישה לציבור, אך הוא מתמודד עם קשיים סגנוניים שאינם בשליטתו. התנגשות זאת יוצרת כנראה את סגנונו המפורסם של הרב, המושך ביופיו מחד, ואשר יכול להרתיע במורכבותו מאידך.

רבות עוד יש להרחיב בנושא. ניסינו להראות במעט את התייחסותו של הרב לכתבתו, אך בוודאי שאין זה מסכם את הנושא ויש עוד להעמיק בו.

כתיבה עיונית

בהתייחסו למושג הספרות מתייחס הרב לשני סוגי כתיבה – כתיבה עיונית וכתובה פרוזית-מליצית. הראשונה עניינה הגות רציונאלית, היקשית ומסודרת, והשנייה עניינה כתיבה משוחררת, בדיונית, עם דגש על הצד הרגשי. נעסוק תחילה בכתיבה העיונית.

באגרת שכתב הרב בהיותו רבה של יפו ל"תופשי התורה היושבים על אדמת הקודש", הוא מעודד את העוסקים בתורה להכשיר את עצמם לעסוק בכתיבה ("אגרות הראי"ה" א, כז):

העט כובש לו את העולם, הוא רודה במחשבות, ברגשי הלב, וגם במעשים, בבטחה הוא עושה דרכו, חצים שנונים ומדקרות חרב במנוחה הוא שולח...

אבל אנחנו צריכים מצדנו להתנער מעט, לשום לב לקול ד' הדופק בקרבנו בחדרי לבב פנימה. עת לעשות לד'. אנחנו חייבים להתחיל ללכת בדרך, אשר תביאנו לרכש לנו את העט, לבצר לנו מעמד בריא בספרות קבועה והגונה ותמידית, ומתגברת בכל גווניה לטובה, באופן שנוכל באמת לקדש שם שמים ולתת כבוד לתורה, תהילה לארץ חמדתנו, והוד והדר לירושלים עיר קודשנו. העט הוא בן המחשבה, והמחשבה היא מולדת הלמוד...

הכוחות הנרדמים יעורו, המחשבה תשוב ותחיה, וישוב לנו העט, הכתב והמכתב, בעזרת אלקי ישענו, העט שיחולל נפלאות בימין ד' רוממה לתת גודל לשם ד' אלקי ישראל... בייחוד בני השיבות הקבועים באהלה של תורה כל ימיהם... ודאי אין הפרש באיזה מקצוע שבתורה שהנם עסוקים, עליהם החובה יותר גדולה לתת כבוד לשם ד' ולירושלים עיר הק' ע"י קביעת

מסכת בלמודים הנוגעים לדעת ד' בהרחבה, באופן שמקבוץ כולם יצמחו לנו מחברים, מחדשים, הוגי דעות וחושבי מחשבות טובות על ישראל, תורתו וארצו.

במכתב נרגש ונרעש זה מפציר הרב בלומדי התורה להרגיל עצמם באומנות הכתיבה. נדמה שסוג הכתיבה שהרב מתייחס אליו כאן הוא דווקא הכתיבה האמונית, המכונה גם מחשבת ישראל. שלא כימינו, בתקופתו של הרב נהגו ללמוד גמרא ואולי גם קצת מוסר. ספרי האמונה לא היו מנת חלקו של תלמיד הישיבה. לכן קורא הרב לציבור הלומדים לעסוק בעיונם בספרים "הנוגעים לדעת ד' בהרחבה", ומתוך כך לכתוב ספרי אמונה ודעה, להרחיב את המנעד התורני על ידי שימוש באחד מהכלים החשובים – העט. דווקא אלה השקועים בעולמה של תורה צריכים להתחזק בהרחבת דעת ה' ומתוך כך ליצור ספרות עמוקה בנושא.

באגרת אחרת (שם, קפח) כותב הרב כי יש להעמיד את בחירי תלמידי החכמים שיעסקו "בעיקר בדברי דעה והשכלה עמוקה היוצאת מן המוח החושב" והם "ידעו לדבר בשער דברים אשר ישיבו רוח חיים ללב אומתנו, המתעלפת בצמאון נורא לדבר ד'". כל הגדולה המחשבתית הזאת תתנקז גם כן לספרות קדושה ומאירה (שם):

ועל ידי היחידים המצויינים הללו נזכה להעמיד בצד הספרות של ההלכה, וההגדה הרגילה, עוד ספרות "ספרותית" קדושה ומאירה, מלאה בכל הוד וזיו חיים במלא המובן של המלה, באופן אשר תעלה ביפיה והדרה, וקל וחומר באמתתה ועז גבורתה, על כל הקסם הנמצא כעת בהספרות החדשה, אשר היא מלאה בפנינותיה הרבות רעל והשחתה. ואז ילוו אלינו מחנות וגדודים, גם מהחיל הנופל אל האויב.

נדמה שחזונו של הרב הולך ומתממש לנגד עינינו, וברוך השם אנחנו יכולים לראות בדורנו את הכמות האדירה של ספרי האמונה הרואים אור, לצד מאמרים תורניים בכל התחומים, ואת כתבי העת המכנסים אותם.

הספרות הפרוזה והמליצית

הספרות היפה, האומנותית, פרוזה במקביל להתפתחות התנועה הצינונית. אחד מהחזונות המשמעותיים של התנועה, שהובל על ידי אליעזר בן יהודה, היה החייאת השפה העברית. כחלק מחזון זה התפתחה ספרות יפה בזה השפה. הרב קוק זיהה בתופעה זו לא פחות מהזרחת אורו של משיח ("שמונה קבצים" א, פסקה קעו):

כל מה שהשפה יותר מתעשרת אצל בני אדם, והספרות מאמצת את כוחה לגלות את כל הצפון, את כל הגיוני הנפש היותר כמוסים, וכל הציורים והחזיונות היותר מסובכים ועמומים, כן הולך החיוב ומתגדל על כל מי שכח בידו להרים את המסכים מהדעות היותר נשגבות, שעל ידן צורת האדם מתעלה, לעשות את חובתו. ולא עוד, אלא שכל פתוחו של כשרון הדיבור וההסברה הספרותית, סופו להביא לידי התעודה הנבואית של הפיכת שפה ברורה לכל העמים, לקרוא כולם בשם ה'. אם כן הרינו רואים בפריחתה של הספרות גם כן הזרחת אורו של משיח בעולם. וההפרחה של פתוח השפה מתגלה היא בכל הענינים, בחול כבקודש, בטמא כבטהור.

אם כן התפתחות השפה והספרות העברית היא הזרחת אורו של משיח והכשרה לנבואה העתידה להתחדש. שכן מהי שפת הנבואה אם לא העברית (ואולי אפשר לומר שעל ידי התעוררות דלתתא של חידוש השפה, כך ישנה התעוררות דלעלא לחידוש הנבואה).

אך לצד השמחה מהתפתחות השפה ישנו עצב על השימוש בה. רבים מהספרים שנכתבו על ידי סופרי הדור עסקו בצד הנמוך של היהודי – בהווי המושחת לכאורה של חיי השטייטעל, במעשי אהבים אסורים ותיאורים גסי רוח. אך הרב מצפה שהקודש יתפשט גם לשם (שם, פסקה תקיב):

הספרות של הקודש מוכרחת להתפשט וצריכה להתרחב. כל הגות לב טבעי של הגיון קודש, של שירה חפשית, שיסודה ביסוד הנשמה במקוריותה, צריך הוא להיות נקלט במקלט הספרות. ויעמדו זה נגד זה, נגד כל הגיוני הרשע שהנפש הטמאה שבאדם הוגה, שהיא מתגלמת בספרות, ומסריחה את העולם. בהבלה המעופש. תבא ספרות נובעת ממקור חיי הקודש, ותבסס את העולם.

וכך כתב ב"אורות התחיה" (לז):

רוח טומאה זה ככל רוח הטומאה בכלל עבור יעבור, יבטל מן העולם וכליל יחלוף והספרות תתקדש, וכל סופר יחל לדעת את הרוממות ואת הקודש שבעבודתו, ולא יטבול עטו בלא טהרת נשמה וקדושת רעיון. לפחות תקדים המחשבה של תשובה, הרהורי תשובה עמוקים לפני כל יצירה.

כיצד נראית ספרות מליצית קדושה? האם היא תעסוק רק בענייני קודש, כגון עבודת המקדש או הוויי בית הכנסת לדוגמה? לא כך סובר הרב. היטהרות הסופר היא שתהפוך את ספרותו לטהורה ומקודשת. אם הכותב מהלך בחדריה של תורה כבן

בית, אזי גם ספרותו תהיה כזו. אך אין זה אומר שהיא תעסוק דווקא בענייני הקודש, אלא בהחלט ייתכן שהיא תעסוק בחיי היום יום הפרטיים – איש ההולך לעבודתו, אבא שמשוחח עם ילדיו, מפגש חברים שגרתי – כל אלה יכולים להיות חלקה של הספרות המקודשת.

ניתן לראות זאת בתשובה שכתב הרב לסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ' (אז"ר). האחרון כתב אגרת לרב, בה הוא מצפה שבספרות העברית יהיה איזה ניצוץ מישיעה או מר' עקיבא, שתעסוק לא בשאלות זמניות אלא בשאלות נצחיות. אך הרב קוק דחה את ציפיותיו של אז"ר והעמיד במקומן אידיאל שונה ("מאמרי הראי"ה" ב, עמ' 504-506):

יותר מדאי, אדוני, מחקת את הסאה, בדרישתך מאת ספרותנו שתהיה מוקדשת רק לשאלות נצחיות. קשה היה לי להאמין שדברים כאלה, הנטולים מן החיים יצאו מפי איש משכיל היודע את העולם ואת החיים שכמותך... שכחנו שהשאלות הזמניות הנם צרכי צבור גדולים ואדירים, וצרכי צבור הנם תמיד עומדים במדרגה אחת עם למוד התורה, שגם היא "נבראת בשביל ישראל" ושאלות צבוריות אי אפשר לפתור בלי השתתפות הספרות... אבל לא לצמצם הספרות שלנו רק בהיכל הקודש כאשר אמרת, כי אם להרחיב את גבול הקודש גם על כל חיי החול ועל כל דרישותיהם ועל כל המדעים הנדרשים להם. "ביום ההוא [!] הִיָּה עַל מְצֻלוֹת הַסּוֹס קֹדֶשׁ לְדָ" (זכריה יד, כ).

הרב מצטט בסוף המכתב פסוק מזכריה שבימות הגאולה גם מצלות הסוס – הפעמונים שהסוס נושא על צווארו – יהיו קודש לה'. גם החול יתקדש. ומכך למד הרב שגם ספרות החול העוסקת בדברים היומיומיים, בפעמונים ובנעליים ובבניינים ובמכונות, כולם יהיו קודש לה'!

מעניין לראות שממעוף הציפור ההיסטורי נקודות הציון החשובות של הספרות העברית נטועות בקודש. חיים נחמן ביאליק ציין את הרמח"ל כמבשר הספרות העברית³ (ובכך הפך אותו לאביהן של שלוש התנועות המשפיעות בעקבתא דמשיחא – החסידות, ההתנגדות וההשכלה). וגם אם לא נקבל את קביעתו של ביאליק, הרי

³ "באדמת מטעו אחוזים וטמונים כל שרשי ההתפתחות וההסתעפות המאוחרת של ספרותנו לכל ראשי נתיבותיה ופצולי זרמיה העיקריים". ח.נ. ביאליק, הבחור מפאדובה, "דברי ספרות", הוצאת דביר בע"מ, תל אביב תשכ"ד, עמ' קלח.

שמוסכם על כל כי הרומן העברי הראשון הינו "אהבת ציון" לאברהם מאפו. הספר פורסם בשנת ה'תרי"ג (1853), נכתב בשפה תנ"כית, ודרך עיניהן של מספר דמויות בדיוניות תיאר את ארץ ישראל בימי אחז וחזקיהו. כן פרס נובל לספרות הראשון שהוענק לסופר עברי ניתן לשמואל יוסף עגנון, בשיתוף עם המשוררת היהודיה נלי זק"ש (יהודים רבים זכו בפרס לאורך השנים אך עגנון הינו היחיד שכתב בעברית). עגנון עסק רבות בחיים היהודים בגלות ובארץ ישראל ושפתו הספרותית שילבה ביד אומן עברית תנ"כית עם שפת חכמים וחיידושי לשון ציוניים.⁴ בשנת ה'תש"ס (2000) נוסד וחולק בישראל לראשונה פרס ספיר לספרות בו זכה הרב חיים סבתו על ספרו "תיאום כוונות", המתאר את קורותיו במלחמת יום הכיפורים. אנו רואים, אם כן, שנקודות מפתח בספרות העברית מוקדשות לאנשים מאמינים ולתכנים אמוניים.

הלכה למעשה

כפי שראינו עד כה, הרב מעניק לספרות מקום נכבד בהגותו, לכן אך טבעי הוא שגם יקרא לפעולות מעשיות בתחום. במסמך הכרות כוונות לפני הקמת ישיבת מרכז הרב כתב הרב כי בישיבה תילמד אומנות הכתיבה ("מאמרי הראי"ה" א, הישיבה המרכזית העולמית בירושלים, עמ' 64):

וחשוב לנו גם הסגנון הספרותי, להרגיל ולחנך את תלמידינו, אשר יתעתדו להיות רועי ישראל ומדריכיו, למשוך בקשת סופרים בסגנון יפה ובהיר, לבאר ולברר אמתתה של תורה, קדושת האומה וכל דבר הנוגע לחכמת ישראל, בשפה ברורה וברוח קדושה וטהרה, באמונת אומן עמוקה ומשאת נפש עדינה. וידעו תלמידינו לעמוד בפרץ גם בעט סופר מהיר נגד כל רוח סועה וסער שתקום מהדעות הפזיזיות המתנשאות בכל דור ודור לזלול בקדושת חייה של אומתנו העומדת לעד.

⁴ "כתב הסופר ש"י עגנון (מעצמי אל עצמי): הרב קוק ביקש ממני שאתן לו את הספרים שלי. אמרתי, כבר חשבת ליתן לו אחד או שניים. הוא אמר, אבל אני רוצה את כל הספרים ואתה חשבת ליתן לי חלק מהם... אחרי כמה זמן הוא ראה אותי ואמר: קראתי את שלך. אמרתי: כל הספרים? הוא אמר: כולם, אבל אגיד לך איזה דבר. יש ספר קטן של ה'פרי-מגדים', 'מתן שכרן של מצוות'. הוא אומר כך: יש שנפלה טיפה של איסור לתוך היתר שיש שישים כנגדו - אז הוא בטל בשישים. אז ההיתר מרוויח מן האיסור, שיש עכשיו שישים ואחד חלקים. כך אצלך, אפילו נופל לתוך ספריך איזה דבר של איסור, הוא בטל בשישים ונעשה היתר. הוא שאמר, היתר מרוויח מהאיסור". שמחה רו, "מלאכים כבני אדם", עמ' 425.

זאת כדי ליצור מרכז של יצירה וכתבת מאמרים שיתקבצו ויופצו כחוברות:

על פי ועד מרכזי מבחירי גדולי ישראל ינתן לכל תלמיד מובהק מקצוע מיוחד שהוא מוכשר לו ביותר ונוטה אליו נטיה נפשית, שיעבדהו וישכללהו במשך זמן קצוב ויגישוהו לביקורת. וכל הרכוש הרוחני הזה ישמר באוצר גנזי הישיבה, ויצא לאור עולם מזמן לזמן בחוברות וספרים שונים שיהיו למאורי הרוח בכל משאלות חייה הרוחניים והמעשיים של כנסת ישראל.

באגרת משנת תרע"ג (1913) קורא הרב לכל המוכשר לכך לאחוזו בעט, עד כדי כך שלפעולה זו הוא מתייחס כאל "מלחמת מצווה" ("אגרות הראי"ה" ב, אגרת תקצד):

הנני לעורר את כ' ואת כל הצעירים החפצים להתעודד לחיים רוחניים, מכובדים ומתוקנים באמת בעז"ה, על דבר ההסתגלות הספרותית. הננו חייבים לקנות לנו את הכשרון הספרותי, את הסגנון החי לכל צבעיו, את הפרוזה ואת המליצי. ואם יש בנו מי שמרגיש את רוחו בנטיה לשירה ופיוט, אל נא יעזוב כשרונו. יעשו מסות, בחינות, "לְלַמֵּד בְּנֵי יְהוּדָה קֶשֶׁת" (שמו"ב א, יח). סוף כל סוף, אע"פ שאני מלמד לעצמי ולאחרים שתהיה מדת השלום והחסד גברת התכונות בנפשותינו ובסגנונינו, מכל מקום חמושים אנו צריכים להיות למלחמת ה' בעמלק הפנימי והחיצוני, והננו חייבים להכין לנו את הנשק הזמני, העט. אנו צריכים לתרגם על פי הסגנון הזמני את כל האוצר הקדוש שלנו, אוצר הדעות והרגשות של כל התורה כולה כמעט, לקרבם לבני דורנו.

כמו בדברים רבים נוספים שכתב הרב, אנחנו רואים כיצד בדורנו חזונו זה הולך ומתגשם. ב"ה מאמרים אינספור נכתבים על ידי בני תורה, וקבצים הגותיים מתפרסמים מדי תקופה. ישיבות רבות מקדישות זמן מסוים מסדר הזמנים השבועי לעיסוק בכתובה. גם עולם הספרות היפה תופס לו מקום בעולמנו וסופרים אמוניים לצד משוררים רבים העוסקים בענייני אמונה ורוח נחשפים לציבור הרחב. נחתום בדבריו של הרב ("מאמרי הראי"ה" א, עמ' 88):

על כן אנחנו חייבים להכשיר את עצמנו בכל המכשירים הדרושים לזה, עד שנוכל להתבונן, לעיין, לכתוב ולחדש, ספרות גדולה וחייה מעומק נשמתה של תורה הפנימית, שתהיה גם נאה ומתקבלת מצד צורתה החיצונית כפי האפשר.

